

„CHWYLOWIZM” MYKOŁY CHWYLOWEGO: SZKOŁA LITERACKA CZY „ZBOCZENIE” IDEOLOGICZNE?

ALBERT NOWACKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin – Polska
albert.nowacki@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2418-0574>

„ХВИЛЬОВІЗМ” МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО: ЛІТЕРАТУРНА ШКОЛА ЧИ ІДЕОЛОГІЧНЕ „ЗБОЧЕННЯ”?

АЛЬБЕРТ НОВАЦЬКИЙ

Люблінський Католицький університет Іоанна Павла II, Люблін – Польща

АНОТАЦІЯ. Творчість Миколи Хвильового – одного з найвідоміших письменників 1920-х років – має багато білих плям, тому й досі є предметом наукових досліджень як у літературознавстві, так і в політології чи історії. Безперечно, ідеї цього харківського творця суттєво вплинули не лише на хід української літературної дискусії, а й на формування сучасної української літератури. Метою цієї статті є спроба дослідити явище, відоме як “хвильовізм”, і довести, що воно штучно створене ідеологами комуністичної партії 1920-х рр. Автор звертає особливу увагу на те, що “хвильовізм” не можна трактувати як систему політичних поглядів письменника, а як концепцію розвитку незалежної української літератури.

Ключові слова: „хвильовізм”, Європа, літературна дискусія, ідеологічне збочення, „азіатський ренесанс”, естетика

THE “KHVYLOVIZM” OF MYKOLA KHVYLOVYI: LITERARY SCHOOL OR IDEOLOGICAL “PERVERSION”

ALBERT NOWACKI

John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin – Poland

ABSTRACT. The works of Mykola Khvylovyi – one of the most recognizable writers of the 1920s – has many blank spots, which is why it is still the subject of scientific research in literary studies, political science and history. There is no doubt that the ideas of this Ukrainian writer significantly influenced not only the course of Ukrainian literary discussion but also the shape of contemporary Ukrainian literature. The aim of this article is to attempt to examine the phenomenon known as “khvylovism” and to prove that it is a phenomenon artificially created by the ideologists of the communist party in the 1920s. The author pays particular attention to the fact that “khvylovism” cannot be treated as a system of the writer’s political views but as a concept for the development of independent Ukrainian literature.

Keywords: “khvylovism”, Europe, literary discussion, ideological error, “Asian Renaissance”, aesthetics

Wszelkie rocznice, a zwłaszcza dotyczące ważnych wydarzeń historycznych, zawsze stanowią okazję do refleksji i zastanowienia się nad tym, co się wydarzyło, jakie były tego skutki i jaką naukę możemy z tych doświadczeń wyciągnąć na przyszłość. Jest to także sposobność, by raz jeszcze sięgnąć myślami do przeszłości i spróbować przemyśleć ją na nowo. Niewątpliwą okazją do wspomnianych refleksji jest przypadająca w 2023 roku 90. rocznica śmierci Mykoły Chwyłowego – jednego z najwybitniejszych pisarzy ukraińskich dwudziestolecia międzywojennego, który 13 maja 1933 roku popełnił samobójstwo na znak protestu przeciwko komunistycznym represjom. Był on, jak pisał B. Romanenczuk, „nie tylko nowatorem w formie, był również, powiedzmy to, burzycielem starych środków wyrazu. Uparcie poszukiwał nowej formy wyrazu, nowych możliwości kompozycyjnych” [Романенчук 1937: IX]. I rzeczywiście, pisarz z Charkowa był autorem wielu nowatorskich, eksperymentalnych lub też, jak uważają niektórzy badacze, „laboratoryjnych” nowel i opowiadań¹, pisarzem praktykującym powieść polityczną [por.: Сенік 1992: 154–168] oraz lubującym się w gatunkach na pograniczu literatury i publicystyki, którym nadawał formę błyskotliwych pamfletów. Chwyłowy był też aktywnym uczestnikiem i współorganizatorem ukraińskiego życia literackiego lat 20. XX wie-

¹ Wspominała o tym m.in. Sołomija Pawłyczko: „Zgodnie ze stylem, w jakim odchodził od kanonów tradycyjnej ukraińskiej prozy narracyjnej, Chwyłowy brzmiał nowocześnie”, natomiast sama jego proza jest „otwarta, laboratoryjna, czyli taka, w której autor eksponuje swój warsztat, odsłania twarz, nie szyfruje swojego głosu. Chwyłowy często dzieli się z czytelnikiem swoimi przemyśleniami na temat własnego tekstu, bawi się z nim” [Павличко 1999: 270]. Tu i dalej tłum. własne. Porównaj także Агеева [1998: 285], Костюк [1983: 80–81], Шкандрий [1983: 10–15].

ku, a nade wszystko – fundatorem znamiennej już dyskusji literackiej, której celem zasadniczym miało być sprowokowanie głębokiej refleksji nad stanem i przyszłością literatury ukraińskiej, powstającej w realiach Ukrainy radzieckiej, będącej naówczas częścią komunistyczno-socjalistycznego świata Związku Radzieckiego.

Rocznica śmierci Mykoły Chwyłowego jest zatem doskonałą okazją do uczczenia jego życia i twórczości oraz do przypomnienia jego dzieł, które odcisnęły swój trwały ślad w literaturze ukraińskiej i które tak mocno wpisały się w jej kanon, że po dziś dzień stanowią ważny, węzłowy element dziedzictwa kulturowego Ukrainy i żywotną część ukraińskiego dyskursu tożsamościowego. Daje to możliwość przypomnienia o trudnym okresie w historii Ukrainy, w którym przyszło mu żyć i tworzyć, przypomnienia o tym, że w czasach sowieckich represji i coraz silniejszej cenzury Mykoła Chwyłowy był jednym z nielicznych pisarzy nieulegających presji władz, nieustannie idących pod prąd i konsekwentnie podejmujących ważne zadania dotyczące kwestii tożsamości kultury ukraińskiej.

Jak wiadomo, lata 20. ubiegłego wieku to niezwykle ważny moment w dziejach współczesnej Ukrainy, wtedy bowiem urzeczywistnił się skomplikowany proces, którego zwieńczeniem miało być uformowanie się nowej kultury ukraińskiej, tym razem określanej mianem socjalistycznej. Początek trzeciej dekady XX wieku to czas, kiedy uprawianie literatury przestało już być zajęciem dla garstki twórców piszących gdzieś na głębokiej prowincji, bowiem dla nowych władz komunistycznych literatura miała być czymś w rodzaju „przemysłu duchowego”, wykorzystywanego do wychowania oraz, jak się miało później okazać, indoktrynacji szerokich mas społeczeństwa. W tym kontekście nie dziwi więc, że poza oczywistym dążeniem do całkowitego zdominowania i podporządkowania sobie sceny politycznej ambicją nowej władzy komunistycznej była także chęć zawłaszczenia pozostałych sfer działalności człowieka, z kulturą i literaturą włącznie. Konsekwencją tak radykalnych zmian modelu kultury ukraińskiej była już nie tylko konieczność wybrania dalszej drogi rozwoju, lecz także podjęcie próby udzielenia odpowiedzi na pytanie o jej tożsamość, w tym również miejsce w światowym procesie kulturowym. Wobec coraz ostrzej rysującego się pytania o to, za kim podążać i kogo naśladować, Jewhen-Julij Pełenskyj odpowiadał: „Ukraina, położona na skraju dwóch światów, dwóch kultur, musiała wybierać między Wschodem a Zachodem” [Пеленський 1935: 4]. Rozpoczęto więc intensywne poszukiwania nowej formuły dla socjalistycznej literatury ukraińskiej, które z jednej strony prowadzili komunistyczni ideolodzy i ich apologety, z drugiej zaś – najwybitniejsi twórcy epoki, jak chociażby Mykoła Zerow i środowisko neoklasyków kijowskich, czołowy ukraiński futurysta Mychajł (Mychajło) Semenko, symboliści z Dmytrem Zahulem i Jakowem Sawczenką włącznie, lider stowarzyszenia pisarzy „Hart” Wasyl Ełłan-Błakytynj (Ełłanskyj) czy właśnie Mykoła Chwyłowy wraz z członkami stworzonej przezeń organizacji literackiej WAPLITE.

Pierwsza połowa trzeciej dekady ubiegłego wieku to w Ukrainie czas, kiedy w tamtejszej literaturze nie tylko zagościły i z powodzeniem zadomowiły się nowe

prądy literackie oraz objawiły się jaskrawe osobowości twórcze, był to także czas powstawania różnorodnych ugrupowań literackich, z których każde głosiło swoje własne poglądy na temat literatury, inaczej widziało stojące przed nią zadania, jak również inaczej wyobrażało sobie jej rolę i miejsce w życiu społeczeństwa. Należy także zauważyć, iż w zasadzie każde z powołanych podówczas do życia ugrupowań starało się udowodnić, że oto właśnie nadszedł jego czas i że tylko ono jest w stanie podnieść poziom literatury ukraińskiej i wytyczać drogę jej dalszego rozwoju. Jeszcze w 1921 roku w swoim manifestie *Nasz uniwersał* Mykoła Chwyłow, Wołodymyr Sosiura i Mychajło Johansen oświadczyli, że ich pragnieniem jest „przecierać nowe szlaki [...] jako piewcy żywej twórczości proletariatu” [Хвильовий, Сосюра, Йогансен 1921: 1]. W praktyce oznaczało to, że już wtedy zadeklarowali chęć przyjęcia komunistycznych wyznaczników rozwoju literatury jako „literatury proletariatu”, choć, jak się później miało okazać, ostatecznie nie poparli komunistycznej idei masowości, a tym samym degrengolady literatury ukraińskiej głoszonej przez takie organizacje literackie jak „Hart” czy „Płuh”, do których zresztą sami należeli.

Po drugiej stronie sceny literackiej plasowali się zarówno futuryści, jak też kijowscy „olimpijczycy” z Mykołą Zerowem, Maksymem Rylskim, Pawłem Fyłypowiczem i Oswaldem Burghardtem na czele. Już w 1922 roku na jednym z wieczorków literackich, organizowanych w kijowskiej Akademii Nauk [zob.: Шляхи розвитку 1925], zdołali sformułować pozostającą w opozycji do koncepcji płużańsko-hartowiańskich platformę estetyczną, gdzie mówili nie tylko o swoich planach odnośnie do nowej literatury ukraińskiej, ale też poruszyli zagadnienia kulturalnego ukierunkowania na Europę, konieczność uwzględniania światowych kontekstów kultury i postulat sięgania do źródeł kultury europejskiej.

Znaczna różnica poglądów pomiędzy reprezentantami różnych ugrupowań literackich sprawiła, że wyżej opisany proces mało, że przebiegał w sposób żywiołowy, to był także niebywale burzliwy i spowodował nie tylko głębokie rozwarstwienie ukraińskiego środowiska literackiego, a na dodatek doprowadził do ukształtowania się specyficznej szkoły krytycznej, którą Mychajło Najenko opisał jako „wojna na etykietki” [Хаенко 1997: 184]. W efekcie, wszystkich członków organizacji literackich opowiadających się za wykorzystywaniem w twórczości estetyki marksistowskiej określano mianem proletariackich lub radzieckich; twórców nie należących do żadnego ugrupowania o tym charakterze, a którzy „przejawiali skłonności” do wspomnianej estetyki, nazywano współwędrowcami (ukr. *poputnykami*). Pisarze sytuujący się poza kręgiem oficjalnej estetyki, najczęściej opowiadający się po stronie wysokich kryteriów estetycznych w literaturze, tworzyli odrębną „kategorię”, otrzymując miano pisarzy burżuazyjnych lub burżuazyjno-nacjonalistycznych.

Kiedy w połowie lat 20. na sowieckiej Ukrainie komunizm umocnił się na dobre, przyszedł czas na odpowiedź na pytanie o przyszły kształt nowo powstałej republiki zarówno w wymiarze politycznym, jak i społeczno-kulturowym. Z jednej strony

zdecydowano wówczas, że młoda republika ukraińska pozostanie pod politycznym wpływem socjalistycznego centrum w Moskwie i będzie odgrywać rolę jej wasala. Z drugiej strony czekało jeszcze zadanie wytyczenia ukraińskiej przestrzeni kulturowej. Nie ulega wątpliwości, że bolszewicy zamierzali objąć swym „patronatem” wszystkie sfery ludzkiej działalności i z tego powodu już wcześniej zaproponowali swoją wizję przyszłej kultury komunistycznej. Estetyka marksistowska przewidywała nie tylko skonfrontowanie „literatury proletariatu” ze zniechęconą „kulturą burżuazyjną”, ale także stworzenie własnej przestrzeni kulturowej, której podmiotem byłby proletariat, a jej narzędziem – realizm socjalistyczny.

Dla ówczesnej inteligencji ukraińskiej taka wizja rozwoju kultury była, delikatnie mówiąc, mało atrakcyjna, gdyż oznaczała całkowite ujednoczenie i sprowadzenie literatur wszystkich narodów zamieszkujących terytorium Związku Sowieckiego do jednej całości. W tym kontekście nie dziwi fakt, że ukraińskie kręgi literackie zaczęły poszukiwać alternatywnych sposobów definiowania własnej przestrzeni kulturowej. Jedną z takich prób były idee estetyczne Mykoły Chwyłowego, podejmowane przez niego począwszy od połowy lat 20. ubiegłego wieku. Wtedy też ukazały się jego pamflety polemiczne, w których nalegał na porzucenie drogi zaplanowanej przez bolszewików na rzecz własnych, autorskich koncepcji estetycznych. Pisarz wyrażał głębokie przekonanie, że w przestrzeni ukraińskiej bardziej uzasadniony jest nie tyle socrealizm, ile romantyzm, a dokładniej „romantyka witaizmu”², jego zdaniem lepiej odpowiadająca nie tylko duchowi epoki, ale też pełniej oddająca specyfikę duszy ukraińskiej. Pisarz zrozumiał, że niemożliwe jest stworzenie pełnoprawnej kultury ukraińskiej bez uwzględnienia dorobku tradycji europejskiej, jak chcieli tego bolszewicy, bo taki eksperyment jest z góry skazany na porażkę. W związku z tym zaproponował ideę europeizacji kultury narodowej, opartą na historyozoficznych fundamentach niemieckiego filozofa Oswalda Spenglera. Rezultatem jego rozważań była oryginalna idea „psychologicznej Europy”, a jej wprowadzenie i zastosowanie pozwoliłoby zachować całkowitą niezależność kultury ukraińskiej od rosyjskiego centrum, które nie tylko podbiło ukraińską przestrzeń kulturową, ale także odebrało jej wybitnych przedstawicieli, jak choćby Mykołę Gogola, Ilję Miecznikowa czy Oleksandra Potebnię [por. Kawecka 2004: 102]:

² Brak litery „l” w wyrazie witaizm nie jest ani pomyłką drukarską, ani błędem autora. Tym zabiegiem Mykoła Chwyłowy świadomie ucinął wszelkie spekulacje łączące go z historiozofią Henriego Bergsona i jego koncepcją *élan vital* jako biologicznie uwarunkowanej siły życionośnej [por. Bergson 2004: 2010]. Idea ukraińskiego pisarza, nazywana przezeń także „aktywnym romantyzmem”, pojęcie *vita* (życie) podnosi do rangi zasady, osadzając tym samym, jak słusznie zauważył Paweł Krupa, jego romantykę witaizmu w kontekście *Lebensphilosophie* [Krupa 2018: 205], a co za tym idzie – w kontekście romantyzmu. W ten sposób pisarz z Charkowa stworzył ideał człowieka aktywnego, który jest w stanie zmieniać otaczający go świat, neguje codzienną szarość życia, zachęca do jego dynamizacji [Nowacki 2013: 152; zob. też: Nowacki 2017: 331–339; Ковалів 1990: 104; Пізнюк 2002: 21].

Europa – pisał Mykoła Chwyłowy – to doświadczenie wielu wieków. To nie jest Europa, o której Spengler mówił, że „już zmierzcha”, nie ta, która gnije [...]. To jest Europa Goethego, Darwina, Byrona i Marksa. [...] Kiedy mówimy o Europie, mamy na myśli nie tylko jej technikę. Sama technika nam nie wystarczy, gdyż jest coś o wiele od niej ważniejszego. Tak więc: Europę rozumiemy także jako kategorię psychologiczną, która wypycha ludzkość z oświecenia na wielką ścieżkę postępu [Хвильовий 1983: 110, 130].

Zdaniem ukraińskiego pamfletysty projekt nowej Ukrainy powinien funkcjonować jako odrębna jednostka polityczna, choć pozostająca w ścisłym sojuszu z ZSRR. Jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że był on zadeklarowanym komunistą (co jednoznacznie podkreślił w swojej autobiografii [zob. Хвильовий 1990b: 832 i 834]), to takie stanowisko jest w pełni zrozumiałe. Z drugiej jednak strony pisarz z całą mocą podkreślał, że w sferze kultury Ukraina powinna zachować pełną autonomię, która wykluczałaby jakiegokolwiek wpływy rosyjskie w tej dziedzinie, o czym wyraźnie pisał w manifestie *Ukraina czy Małoruś? (Україна чи Малоросія?)* [Хвильовий 1990a: 590–591]. Postulował też podjęcie próby zwalczenia w sobie „chochłackiej” mentalności, będącej jednym ze składników ukraińskiego kompleksu niższości³. Pisarz żywił przekonanie, że warunkiem wyrwania się z rosyjskiej zależności – w tym konkretnym przypadku zależności kulturowej, jest dokonanie tego celowym aktem własnej woli. Zagłębiając się w szczegóły, argumentował, że będzie to możliwe jedynie wówczas, gdy ukraińscy pisarze i intelektualiści posiadą coś, co określił mianem europejskiej psychiki, dzięki czemu staną się częścią „psychologicznej Europy”, jak również pełnoprawną i wartościową częścią kulturowo-twórczego społeczeństwa europejskiego. Jego koncepcja zwróciła uwagę Andrew Wilsona, który zaznaczył, że potrzebę obalenia rosyjskiej idei imperialnej wieszczył już Taras Szewczenko, choć zdaniem brytyjskiego politologa, u Szewczenki owo obalenie imperium przyjęło postać swego rodzaju zamknięcia się Ukrainy w sobie, było „ruchem do wewnątrz”, natomiast w wyobrażeniu Chwyłowego było to równoznaczne z wyzwoleniem się i uzyskaniem prawa do swobodnego włączenia kraju do wspólnoty światowej, a więc *de facto* – otwarciem na zewnątrz [Wilson 2002: 142].

W rozlicznych rozprawach pisarz starał się uzmysłowić swoim rodakom, że bez wytworzenia własnej bazy społeczno-kulturalnej ukraiński ruch komunistyczny będzie jedynie nieudolnym powielaniem wzorca rosyjskiego. Zapewne z tego właśnie powodu gorąco wspierał politykę ukrainizacji kraju, naciskając jednocześnie na konieczność przeprowadzenia swego rodzaju „rewolucji umysłowej”, która stymulowałaby kulturę ukraińską do wytworzenia swoich własnych, w pełni oryginalnych elementów. Tego rodzaju przemiany warunkował Chwyłowy uwolnieniem się od

³ Powyższy fenomen trafnie opisał w jednym ze swoich artykułów Andreas Kappeler. W rosyjskim dyskursie imperialnym austriacki badacz wyodrębnił swoistą triadę służącą do klasyfikowania Ukraińców i określania ich miejsca w hierarchii imperium rosyjskiego: mazepiści – chochły – Małorusini. Więcej na ten temat zob. Kappeler 2003: 162–163.

notorycznego oddziaływania czynnika moskiewskiego i otwarciem się na zdobycze kulturalne Europy Zachodniej.

W świetle współczesnej wiedzy o systemach totalitarnych, zwłaszcza zaś o sposobie funkcjonowania ustroju bolszewickiego w Związku Radzieckim, truizmem staje się stwierdzenie, że głoszenie tak zarysowanych poglądów nie mogło przysporzyć Chwyłowemu popularności w gremiach partii bolszewickiej. Momentem kulminacyjnym stało się zwłaszcza jego nawoływanie do zmiany dotychczasowej linii kulturalnego ukierunkowania na Moskwę na rzecz ukierunkowania się na Zachód i głoszone przezeń hasło „precz od Moskwy” („геть від Москви”)⁴.

Zgodnie z oczekiwaniami, niedługo po opublikowaniu w dodatku do gazety „Wisti” pod nazwą „Kultura i Pobut” pamfletów tworzących serię pod zbiorczym tytułem *Apologeci grafomaństwa* (*Апологету нисаризму*, 1926) prezentowane w nich poglądy zostały ostro i zdecydowanie potępione przez większość zwierzchnictwa KP(b)U. Należy podkreślić, że wytworzyła się nader osobliwa sytuacja: krytyce poddawano publikacje Chwyłowego, których tezy zostały celowo osadzone na założeniach marksistowskiej ideologii, będącej przecież fundamentem funkcjonowania partii komunistycznej. Jak jednak trafnie zauważył Iwan Majstrenko, zdecydowane podkreślanie autonomii rozwoju kultury ukraińskiej wywołało niepokój w Moskwie [Майстренко 1979: 121], *immo magis*: w systemie przekonań Chwyłowego, partia widziała jedno z głównych zagrożeń dla swojego istnienia pod względem duchowym i ideowym. Pisarza obwiniono więc o zdradę bolszewickich ideałów i „chwyłowizm”, czyli innymi słowy – „odchylenie nacjonalistyczne”, co w ówczesnej rzeczywistości było już prostą drogą do formowania kolejnych – prawdziwych bądź wymyślonych – zarzutów.

⁴ Powyższe hasło do dziś stanowi przyczynę wielu nieporozumień interpretacyjnych. Niektórzy historycy literatury ukraińskiej są skłonni upatrywać w nim politycznych deklaracji ze strony Chwyłowego polegających na postulowaniu pełnego uniezależnienia się Ukrainy od Rosji w sensie politycznym [zob. Чапленко 1960: 42]. Wydaje się jednak, że taka interpretacja słów pisarza jest całkowicie błędna. Trzeba wszak pamiętać, że Chwyłow był komunistą z przekonania (dał temu wyraz również w swoim szkicu autobiograficznym), a *ergo* – wszystkie jego idee powstawały w odniesieniu do idei nadrzędnej, czyli komunizmu – w jego rozumieniu będącego synonimem humanizmu. Bardziej prawdopodobne jest, że tak kategoryczny ton w wypowiedziach tego ukraińskiego pisarza miał służyć ukazaniu dobrej woli Ukraińców, którzy, zgodnie z obowiązującą naówczas konstytucją ZSRR, mieli prawo do bycia wolnym organizmem państwowym i nie musieli pozostawać w ścisłym związku z państwem wszechzwiązkowym. Mimo to Chwyłow przekonywał, że Ukraińcy chcą pozostawać w ZSRR, nie chcą jednak rosyjskiej dominacji kulturalnej na terenie swojej republiki. Jak pisał, „musimy natychmiast stanąć po stronie aktywnego młodego społeczeństwa, reprezentującego nie tylko chłopą, ale także robotnika, i w ten sposób na zawsze położyć kres kontrrewolucyjnej (w istocie) idei budowania rosyjskiej kultury na Ukrainie. [...] Nie może być tu rozdwojenia, stworzonego przez rosyjski szowinizm, który gwałci naszą psychikę, nie dając jej możliwości przyswojenia elementów konstruktywizmu; nie może być rozdwojenia nieustannie zmuszającego nas, niczym zajęce, co chwilę do spoglądania wstecz i sprawdzania, co powiedział ten lub inny, a często też niepewny „papa” [Хвильовий 1990a: 591, 596].

Mykoła Skrypnyk był niewątpliwie jednym z pierwszych ukraińskich polityków, którzy zauważyli faktyczną i potencjalną moc sprawczą pamfletów Chwyłowego. W przygotowanym przezeń dokumencie podsumowującym osiągnięcia i rezultaty dyskusji literackiej w Ukrainie stwierdzał on m.in.:

Nie wiadomo skąd, zupełnie niespodziewanie dla całej partii, pojawiły się nowe motywy i nowe linie sporu. Wszystko przypadkowo skupiło się na artykułach tow. Chwyłowego, dla zdecydowanej większości partii „jakiegoś” Chwyłowego. Do tego dodano różne opinie innych towarzyszy, wytyczono główne kierunki i wyciągnięto wnioski organizacyjne. Wszystko to stało się nagle, „spontanicznie”. Ale przecież nasza partia przeżyła całą tę dyskusję na przestrzeni zaledwie kilku tygodni [Скрипник 1974: 57–58].

Jak widać, ludowy komisarz oświaty USSR nie żywił zbyt dużego entuzjazmu dla Chwyłowego i wyraźnie umniejszał jego rolę w debatach literackich. To zachowanie tłumaczy Tomasz Stryjek: jego zdaniem Skrypnyk usiłował konsekwentnie przeciwdziałać ukraińskiemu „nacionalizmowi” w obrębie partii i jego ofiarą został właśnie autor *Waldsznepów*. Jak pisze polski badacz: „stanowisko Chwyłowego, którego propozycje wyzwolenia się spod wpływu kulturowego Rosji i zwrócenia się ku Europie Skrypnyk interpretował jako brak wiary w twórcze moce narodu ukraińskiego i uznanie drugorzędności kultury ukraińskiej” [Stryjek 2000: 381]. Dodatkowo, prawdopodobnie dążąc do utrzymania pozytywnych relacji z centralą w Moskwie, oskarżał pisarza o przejawy dyskryminacji wobec kultury rosyjskiej. Istnieje jeszcze jedna możliwość: Skrypnyk mógł spróbować bronić Chwyłowego przed potencjalnymi represjami ze strony aparatu państwowego i w tym celu zdezwauował jego poglądy oraz umniejszał rolę w ukraińskim dyskursie literacko-tożsamościowym.

Wołodymyr Zatoński, kolejny przedstawiciel władzy występujący przeciwko sądom Chwyłowego, oskarżył pisarza o szerzenie paniki i sianie fermentu wśród ukraińskiego społeczeństwa. Szczególnie ostro skrytykowana została koncepcja „renesansu azjatyckiego”, czyli właściwie fundamenty „chwyłowizmu”: „Oдноśnie do renesansu Chwyłowego, to nie jest to renesans, ale zwątpienie, bo on w nic nie wierzy, nie wierzy też Chwyłowy i w to, że budujemy socjalizm. Krzykiem chce oszukać siebie i innych” [Затонський 1983: 515]. Najbardziej zdecydowaną odpowiedzią na propozycje Chwyłowego były jednak wystąpienia Łazara Kaganowicza. Krytykował on pisarza głównie za promowanie zwrotu ku Europie jako przeciwwagę dla ukierunkowania na Rosję. Tym, co najbardziej oburzyło sekretarza generalnego partii komunistycznej w Ukrainie, było suponowanie rozwoju narodowego wariantu kultury ukraińskiej jako zupełnie odrębnej od kultury rosyjskiej:

Podstawowy błąd polityczny towarzysza Chwyłowego polega na tym, że uważa on odrodzenie narodowe za takie samo w każdym czasie, dla wszystkich osób i we wszystkich formach [...]. Dlatego właśnie pojawia się u niego kwestia jednorodnej kultury narodowej, dlatego podnosi kwestię Moskwy.

My, komuniści – kontynuował Kaganowicz – budujemy teraz kulturę, budujemy kulturę ukraińską, ale budując ją, ustalamy, że dominująca rola w tej kulturze należy i musi należeć do klasy robotniczej, i że w procesie budowy kultury ukraińskiej będziemy demaskować kulturę burżuazyjną, będziemy z nią walczyć [...].

Kiedy tow. Chwyłow postuluje „nie na Moskwę, ale na Europę”, musimy przyznać, że postulat ten ani w sensie kulturowym, ani klasowym nie wytrzymuje żadnej krytyki, jest niebezpieczny, szkodliwy, fatalny. Moskwa nie umrze od artykułów Chwyłowego. Ponieważ jaka Moskwa była, taką już pozostanie [Каганович 1983: 527–528].

Przytoczone powyżej krytyczne sądy na temat Chwyłowego odbiły się szerokim echem na zorganizowanym w czerwcu 1926 roku plenum KC KP(b)U, gdzie głoszone przez charkowskiego polemistę idee i postulaty zaklasyfikowano jako „odchylenie” i poddano systemowej krytyce. W krótkim czasie stała się ona fundamentem dla politycznych oskarżeń o „odchylenie nacjonalistyczne” w dziedzinie sztuki, najczęściej określane mianem „chwyłowizmu”.

W tym miejscu warto byłoby pokusić się o refleksję, jak należy rozumieć ów mityczny „chwyłowizm”, w którym partia komunistyczna upatrywała realnego zagrożenia dla swojej egzystencji. Wydaje się, że najprostszą odpowiedzią na powyższe pytanie byłaby konstatacja, że „chwyłowizm” to nic innego, jak tylko mozaika głoszonych przez charkowskiego krytyka idei, wśród których zdecydowanie wyróżniają się wspomniane już zagadnienia „ukierunkowania kulturalnego”, „(psychologicznej) Europy”, „renesansu azjatyckiego” czy stosunków ukraińsko-rosyjskich. Zadania systematyzacji i próby zdefiniowania „chwyłowizmu” podjął się jako jeden z pierwszych Jewhen Hirczak – ówczesny redaktor czasopisma „Bolszewik Ukrainy” oraz członek Centralnej Komisji Kontrolnej KP(b)U. Co ciekawe, Hirczak doszukał się u Chwyłowego nie jednego, lecz aż ośmiu „odchylen”, które można by streścić w sposób następujący: 1) zbliżanie literatury ukraińskiej do burżuazyjnej Europy, oddzielając ją tym samym od wpływów „czerwonej” Moskwy; 2) rewizja teorii walki dwóch kultur autorstwa Dmytra Łebedia i przerobienie jej na wersję ukraińską; 3) sympatyzowanie z kapitalistyczną wizją odrodzenia narodu; 4) spoufalanie się z elementami nacjonalistyczno-burżuazyjnymi (pod tym tajemniczym sformułowaniem Hirczak rozumiał pozytywne wypowiedzi Chwyłowego na temat kijowskich neoklasyków); 5) brak zrozumienia roli proletariatu jako niepodważalnego, aktywnego podmiotu, kierownika i twórczego uczestnika procesu budowy kultury w Ukrainie; 6) rozpowszechnianie historiozofii Oswalda Spenglera poprzez sformułowanie koncepcji renesansu azjatyckiego, na którego czele miałyby stanąć Ukraina; 7) trockistyczne postrzeganie rzeczywistości radzieckiej i – *last but not least* – 8) propagowanie idei faszyzmu ukraińskiego [Гирчак 1930: 50].

W swojej obszernej, bo liczącej aż 157 stron publikacji poświęconej próbie „demaskowania chwyłowizmu” Hirczak zupełnie nie był obiektywny i próbował na wszelkie sposoby zdyskredytować ukraińskiego pisarza. W idei Europy ów partyjny

funkcjonariusz upatrywał „załączków faszyzmu”, co miałoby polegać na tym, że zamiast na „ludowe masy” Chwyłowy postawił na „silną jednostkę jako demiurga rzeczywistości” [Гірчак 1930: 17]. Z kolei w zaproponowanej przez pisarza koncepcji renesansu azjatyckiego dopatrywał się „harmonijnego systemu nacjonalizmu ukraińskiego, będącego w rzeczywistości programem ukraińskiej burżuazji” [Гірчак 1930: 75]. Tym samym partyjny redaktor zademonstrował albo tendencyjność, albo zupełne niezrozumienie idei Mykoły Chwyłowego, stąd też jego próba zdefiniowania „chwyłowizmu” jest nie tylko nieudana, ale także niewiarygodna.

Wobec powyższego należy podkreślić, że we współczesnym literaturoznawstwie nie istnieje i nigdy nie istniała żadna definicja „chwyłowizmu”, nie znajdziemy jej bowiem ani w żadnym tekście z okresu ukraińskiej dyskusji literackiej lat 20., ani też w żadnej pracy współczesnych historyków literatury ukraińskiej. Jeszcze bardziej niezwykle jest, że zarówno Mykoła Skrypnyk, Wołodymyr Zatoński, Włas Czubar, jak i Panas Lubczenko w swoich wystąpieniach przeciwko Chwyłowemu wyraźnie rozgraniczali zjawisko „chwyłowizmu” od samej postaci pisarza-komunisty. Mamy więc wszelkie podstawy przypuszczać, że „chwyłowizm” jako zjawisko na ukraińskiej scenie politycznej (podkreślmy, partia komunistyczna umiejscawiała go w polityce, a nie – jak powinna – na polu literatury) zostało sztucznie wykreowane przez partię komunistyczną i było z dużą elastycznością wykorzystywane w zależności od bieżącej potrzeby.

Podsumowując, zaryzuję stwierdzenie, że „chwyłowizm” to zdecydowanie nie światopogląd polityczny i raczej nie nowy kierunek literacki, ale prądziej zapoczątkowana przez Mykołę Chwyłowego szkoła estetyczna, będąca częścią szerszego ruchu literackiego, który rozwijał się w Ukrainie w okresie międzywojennym i który skupiony był na tworzeniu nowoczesnej, niezależnej literatury ukraińskiej. Charakteryzował się różnorodnością gatunkową i eksperymentowaniem ze stylami literackimi. Chwyłowy nie bał się korzystać z nowych technik i form literackich, a jego twórczość zawierała w sobie zarówno elementy surrealizmu, ekspresjonizmu, jak i symbolizmu czy romantyzmu.

„Chwyłowizm” stawiał również silny akcent na kulturę ukraińską i tożsamość narodową, ponieważ sam Chwyłowy był zdecydowanym zwolennikiem niezależnej kultury ukraińskiej, która nie byłaby podporządkowana wpływom rosyjskim czy innym obcym kulturom. W swoich dziełach często odwoływał się do ukraińskiej historii, kultury i folkloru. Chwyłowizm był ważnym momentem w rozwoju literatury ukraińskiej i przyczynił się do stworzenia jej nowoczesnej, niezależnej wersji, która w pełni wyrażała tożsamość i kulturę narodu ukraińskiego. Dzisiaj Chwyłowy i jego „chwyłowizm” pozostają ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Ukrainy i są nadal studiowane i doceniane przez krytyków i czytelników na całym świecie.

Wykaz wykorzystanej literatury

- Bergson H., *Ewolucja twórcza*, tłum. F. Znaniński, Kraków: Zielona Sowa, 2004.
- Kappeler A., *Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire*, [in:] *Culture, Nation and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*, eds. A. Kappeler, Z.E. Kohut, F.E. Sysyn, Edmonton–Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003, pp. 162–181.
- Kawecka M., *Iwan Neczuj-Łewycki – Między Rosją a Europą*, [w:] „TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 2004, t. I, s. 101–108.
- Krupa P., „Na Zachód” i „Z dala od Moskwy”? *Publicystyka Mykoły Chwyłowego lat 1925–1926*, Kraków: Universitas, 2018.
- Nowacki A., *Aktywny romantyzm. Estetyka literacka WAPLITE w świetle dokumentów programowych*, [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2017, z. 5, s. 331–339.
- Nowacki A., „*Myśli pod prąd*”. *Twórczość Mykoły Chwyłowego w kontekście ukraińskiej dyskusji literackiej lat 1925–1928*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- Stryjek T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji*, Wrocław: Funna, 2000.
- Wilson A., *Ukraińcy*, przeł. J. Urbański, Warszawa: Fakty, 2002.
- Агеєва В., *Микола Хвильовий (1893–1933)*, [в:] *Історія української літератури ХХ ст.*, ред. В. Дончик, т. I, Київ: Либідь, 1998, с. 284–292.
- Гирчак Е., *На два фронта в борьбе с национализмом*, Москва–Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1930.
- Гирчак Е., *Хвильовизм (спроба політичної характеристики)*, Харків: Державне видавництво України, 1930.
- Затонський В., *Шляхи творчості Хвильового*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в п'ятьох томах*, т. V, Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1983, с. 515–520.
- Каганович Л., *Промова на червневому пленумі ЦК КП(б)У 1926 р.*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в п'ятьох томах*, т. V, Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1983, с. 521–540.
- Ковалів Ю., *Літературна дискусія 1925–1928 рр.*, Київ: Товариство „Знання” Української РСР, 1990.
- Костюк Г., *Микола Хвильовий. Життя, доба, творчість*, [в:] М. Хвильовий, *У світі ідей і образів. Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980*, Мюнхен: Сучасність, 1983, с. 56–126.
- Майстренко І., *Історія Комуністичної партії України*, Мюнхен: Сучасність, 1979.
- Наєнко М., *Українське літературознавство. Школи. Напрями. Тенденції*, Київ: Академія, 1997.
- Павличко С., *Дискурс модернізму в українській літературі*, Київ: Либідь, 1999.
- Пеленський Є.-Ю., *Сучасне західньо-українське письменство. Огляд за 1930–1935 рр.*, Львів: Літературна бібліотека, 1935.
- Пізнюк Л., *Гасло чи теорія? „Романтика вітаїзму” та її художнє вираження в прозі Аркадія Любченка*, [в:] „Українська мова та література”, 2002, № 16, с. 20–23.
- Романенчук Б., *Вступна стаття*, [в:] М. Хвильовий, *Вибрані твори*, ред. та вступ Б. Романенчук, Львів 1937.

- Сеник Л., *Політичний роман Миколи Хвильового*, [в:] „Записки Наукового Товариства імені Шевченка”, 1992, т. ССXXIV, с. 154–168.
- Скрипник М., *Підсумки „літературної дискусії”*, [в:] М. Хвильовий, *Статті й промови з національного питання*, упор. І. Кошелівець, Мюнхен: Сучасність, 1974, с. 57–81.
- Хвильовий М., *Камо грядеши*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в п'ятьох томах*, т. IV, Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1983, с. 67–132.
- Хвильовий М., *Краткая биография члена КП(б)У (апрель, 1919, партбилет № 280655) Николая Григорьевича Фитилева (литературный псевдоним – Микола Хвильовий)*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в двох томах*, т. II, Київ: Український письменник, 1990, с. 830–837.
- Хвильовий М., *Україна чи Малоросія*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в двох томах*, т. II, Київ: Дніпро, 1990, с. 576–621.
- Хвильовий М., Сосюра В., Йогансен М., *Наш Універсал до робітництва і пролетарських митців українських*, [в:] „Жовтень. Збірник, присвячений роковинам Великої пролетарської революції”, 1921, с. 1–2.
- Чапленко В., *Пропавші сили. Українське письменство під комуністичним режимом 1920–1933*, Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1960.
- Шкандрій М., *Про стиль ранньої прози Миколи Хвильового*, [в:] М. Хвильовий, *Твори в п'ятьох томах*, т. II, Нью-Йорк–Балтимор–Торонто, 1983, с. 7–27.
- Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут 24 травня 1925 р.*, Київ: „Культкомісія місцкому УАН”, 1925.

Wykaz wykorzystanej literatury [References]

- Bergson H., *Ewolucja twórcza [Creative evolution]*, tłum. F. Znaniecki, Kraków: Zielona Sowa, 2004.
- Kappeler A., *Mazepintsy, Malorossy, Khokhly: Ukrainians in the Ethnic Hierarchy of the Russian Empire*, [in:] *Culture, Nation and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945)*, eds. A. Kappeler, Z.E. Kohut, F.E. Sysyn, Edmonton–Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003, p. 162–181.
- Kawecka M., *Iwan Neczuj-Łewycki – Między Rosją a Europą [Ivan Nechui-Levytskyi – Between Russia and Europe]*, [w:] „TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, 2004, t. I, s. 101–108.
- Krupa P., „Na Zachód” i „Z dala od Moskwy”? *Publicystyka Mykoły Chwyłowego lat 1925–1926* [“To the West” and “Away from Moscow”? *Journalism of Mykola Khvylovy in 1925–1926*], Kraków: Universitas, 2018.
- Nowacki A., „Myśli pod prąd”. *Twórczość Mykoły Chwyłowego w kontekście ukraińskiej dyskusji literackiej lat 1925–1928* [“The Thoughts Against the Current”. *The Works of Mykola Khvylovyi in the context of Ukrainian literary discussion in 1925–1928*], Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.

- Nowacki A., *Aktywny romantyzm. Estetyka literacka WAPLITE w świetle dokumentów programowych* [Active Romanticism. VAPLITE's Literary Aesthetics in the Light of Its Programming Documents], [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2017, z. 5, s. 331–339.
- Strzyk T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji* [Ukrainian national idea of the interwar period. Analysis of selected concepts], Wrocław: Funna, 2000.
- Wilson A., *Ukraińcy* [The Ukrainians], przeł. J. Urbański Warszawa: Fakty, 2002.
- Aheieva V., *Mykola Khvylovyi (1893–1933)* [Mykola Khvylovyi (1893–1933)], [v:] *Istoriia ukraińskiej literatury XX st.*, red. V. Donchyk, t. I, Kyiv: Lybid, 1998, s. 284–292.
- Girchak E., *Na dva fronta v bor'be s nacionalizmom* [On two fronts in the fight against nationalism], Moskwa–Leningrad: Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1930.
- Hirchak Ye., *Khvylovyzm (sproba politychnoi kharakterystyky)* [Khvylovism (an attempt of political characteristics)], Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930.
- Zatonskyi V., *Shliakhy tvorchości Khvylovoho* [Paths to Khvylovyi's creativity], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v piatokh tomakh*, t. V, Niu-York–Baltymor–Toronto: Smoloskyp, 1983, s. 515–520.
- Kahanovych L., *Promova na chervnevomu plenumi TsK KP(b)U 1926 r.* [The speech at the Red Plenum of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine in 1926], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v piatokh tomakh*, t. V, Niu-York–Baltymor–Toronto: Smoloskyp, 1983, s. 521–540.
- Kovaliv Yu., *Literaturna dyskusiiia 1925–1928 rr.* [Literary discussion of the 1925–1928], Kyiv: Tovarystvo „Znannia” Ukrainkoi RSR, 1990.
- Kostiuk H., *Mykola Khvylovyi. Zhyttia, doba, tvorchist* [Mykola Khvylovyi: His Life, His Times, His Creativity], [v:] H. Kostiuk, *U sviti idei i obraziv. Vybrane. Krytychni ta istoriko-literaturni rozdzumy 1930–1980*, Miunkhen: Suchasnist, 1983, s. 56–126.
- Maistrenko I., *Istoriia Komunistychnoi partii Ukrainy* [History of the Communist Party of Ukraine], Miunkhen: Suchasnist, 1979.
- Naienko M., *Ukrainske literaturoznavstvo. Shkoly. Napriamy. Tendentsii* [Ukrainian literary studies. Schools. Directions. Trends], Kyiv: Akademiia, 1997.
- Pavlychko S., *Dyskurs modernizmu v ukraińskii literaturi* [Discourse of modernism in Ukrainian literature], Kyiv: Lybid, 1999.
- Pelenskyi Ye.-Yu., *Suchasne zakhidno-ukrainske pysmenstvo. Ohliad za 1930–1935 rr.* [Modern Western Ukrainian literature. Review for 1930–1935], Lviv: Literaturna biblioteka, 1935.
- Pizniuk L., *Haslo chy teoriiia? „Romantyka vitaizmu” ta yii khudozhnie vyrazhennia v prozi Arkadii Liubchenka* [Slogan or theory? “Romance of Vitaism” and its artistic expression in the prose of Arkady Lyubchenko], [v:] „Ukrainska mova ta literatura” 2002, no. 16, s. 20–23.
- Romanenchuk B., *Vstupna stattia* [Introductory article], [v:] M. Khvylovyi, *Vybrani tvory*, red. ta vstup B. Romanenchuk, Lviv 1937.
- Senyk L., *Politychnyi roman Mykoly Khvylovoho* [Mykola Khvylovyi's political novel], [v:] „Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka”, 1992, t. CCXXIV, s. 154–168.
- Skrypnyk M., *Pidsumky „literaturnoi dyskusii”* [Results of the “literary discussion”], [v:] M. Skrypnyk, *Statti i promovy z natsionalnoho pytannia*, upor. I. Koshelivets, Miunkhen: Suchasnist, 1974, s. 57–81.

- Khvylovyi M., *Kamo hriadeshy* [How are you coming?], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v piatokh tomakh*, t. IV, Niu-York–Baltymor–Toronto: Smoloskyp, 1983, s. 67–132.
- Khvyliovyi M., *Kratkaya biografiya chlena KP(b)U (aprel', 1919, partbilet № 280655) Nikolaya Grigor'evicha Fitileva (literaturnyj psevdonim – Mikola Xvilovij)* [Brief biography of a member of the CP(b)U (April, 1919, party card No. 280655) Nikolai Grigoryevich Fitilev (literary pseudonym – Mikola Khvilovy)], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v dvokh tomakh*, t. II, Kyiv: Ukrainskyi pys'mennyk, 1990, s. 830–837.
- Khvylovyi M., *Ukraina chy Malorosii?* [Ukraine or Little Russia?], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v dvokh tomakh*, t. II, Kyiv: Dnipro, 1990, s. 576–621.
- Khvylovyi M., Sosiura V., Yohansen M., *Nash Universal do robitnytstva i proletarskykh myttsiv ukrainskykh* [Our Universal for workers and Ukrainian proletarian artists], [v:] „Zhovten”. *Zbirnyk, prysviachenyi rokovynam Velykoi proletarskoi revoliutsii*, 1921, s. 1–2.
- Chaplenko V., *Propashchi syly. Ukrainske pysmenstvo pid komunistychnym rezhymom 1920–1933* [Wasted strength. Ukrainian literature during the communist regime 1920–1933], Vinnipeh: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk, 1960.
- Shkandrii M., *Pro styl rannoi prozy Mykoly Khvylovoho* [About the early prose style of Mykola Khvylovy], [v:] M. Khvylovyi, *Tvory v piatokh tomakh*, t. II, Niu-York–Baltymor–Toronto, 1983, s. 7–27.
- Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury. Dysput 24 travnia 1925 r.* [Ways of development of modern literature. Dispute on May 24, 1925], Kyiv: „Kultkomisiia mistskommu UAN”, 1925.